

Ինչպես նշել ենք, 1981 թ. Հուլիսին Թեոդոսիայի երերագիտական թանգարանի աշխատակցուհի Ե. Ս. Սյրարինտան Հնագիտական պեղումներ կատարեց «Կարանտինի» հայկական Հուշարձանների տարածքում (ս. Գրիգոր, Հայոց բերդ, ս. Հովհաննէս-Մկրտիչ): Մաքրման աշխատանքների ժամանակ հայտնաբերվեց մի քանի լատիքար, որոնց լուսանկարները հնագետն ուղարկեց մեզ՝ վերծանելու նպատակով: Ցավոք, դրանց մի մասի վրա մնացել էին եղծված տառաշարքերի հետքեր ե հնարավոր չէր վերականգնել թեկուզև մեկ բառակապակցություն: Վերծանվում է միայն հետևյալը.

205. Խաչքար, գորշ ավաղաքարից, քանդակված է եղել Ս. Գրիգոր եկեղեցու ավաղանի հետին պատին: Ելնդավոր առուերով վրան փորագրված է 3 առղ.

ՅԻՏԻ ՆՏՔՍ
ՅՈՎԱՆԷՍԻՆ
ՍԱՏԱՏԻՆ

ՅԻՇԱՏԱԿ ԷՄԱ ՆՇԱՆՔՍ/ ՅՈՎԱ-
ՆԷՍԻՆ/ ՍԱՏԱՏԻՆ:

ՂՐԻՄԻ Ս.ԽԱՉ ՎԱՆՔԸ

Ղրիմի Ս. Խաչ վանքը դարեր շարունակ եղել է ղրիմահայոց, ապա նաև Նոր Նախիջևանի ու Բեսարաբիայի հոգևոր և կրթամշակութային մեծահամրավ կենտրոնը: Վանական այս համալիրը գտնվում է այժմյան Սաարի Կրիմ քաղաքից շուրջ 4 կմ դեպի հարավ-արևելք, թավուտ անտառներիով պատված լեռների գրկում, Սուգակ գնացող երրեմնի լանուկ ճանապարհի վրա:

Ուսումնասիրողները վկայակոչելով Ս. Նշան եկեղեցու թմրուկի քիվերի արձանագրության թվագրությունը, սխալմամբ կարծել են, թե Ս. Խաչը կառուցվել է 1338 թ.⁴⁷:

Նրանք յիսուհ ռաուը ընթերցել են երեսուհ, որը և քաղաքացիական ճանաչում է ստացել դիտական ոլորտներում ընդհուղ մինչև դարիս 70-ական թվականների սկիղը⁴⁸: Ինչպես կեսնենք ստորև, Ս. Խաչի դմրեթակիր տաճարը կառուցվել է 1358 թվականին: Խորեն Ստեփանեն իր դրքույկում նշում է. որ ոռուսական աղրյուրներում այս հոգևոր կրթական օջախը կոչվել է նաև Ս. Դեորգ⁴⁹: Մատենադարանի դիտական աշխատակից Ս. Լալաֆարյանը մեղ հայտնեց, որ XIV դարի ճաշոցի ձեռագիրը հիշատակարաններից մեկում (N.7477, էջ 589ր, 490ա) Ս. Խաչը կոչված է նաև «Մողկան» մականունով:

Ս. Խաչ յղամամարտարապետական համալիրը ռաղկազած է հետևյալ կառույցներից.

1. Ս. Նշան եկեղեցի (1358)

47 Армянские древности Таврического полуострова. ЗООИД, 1877, N.10, с. 449. В.Д.Смирнов, Археологическая экскурсия в Крым летом 1896 г. ЗВОРАО, I 1887, с. 286-287. X. Кучук-Иоаннесов, Старинные армянские надписи..., „Древности Восточные“, Труды Восточной комиссии Московского археологического общества. II, вып. 3, М., 1903, с. 72. Г. Айвазовский, Армянские надписи, находящиеся на юге России. ЗООИД, 1867, т. VI, с. 330. А.Л. Якобсон, Армянская архитектура в Крыму, с. 173-181. Е. Крикун, Архитектурные памятники Крыма, с. 21.

48 Г.М.Григорян, Новые данные..., с. 298.

49 Խ.Ստեփանն. Ղրիմի Ս.Խաչ վանքը, էջ 8

2. Գավիթ.
3. Երկհարկանի բնակելի շենք (Հյուրաանուն),
4. Սեղանատուն.
5. Մենասաան (վանականների 16 խցերը), 1694 թ.
6. Աղբյուրներ,
7. Ցանկապատ:

Բոլոր կառույցները մեծապես առեվել են Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ⁵⁰:

Ս. Նշան եկեղեցին խաչաձև Հաակագծով եռանավ կառույց է, որի սրրաասշ սաղաքներով երկթեք ծածկը նստած է չորս կամարների վրա: Կենարոնում վեր է խոյանում 12 նիսա ունեցող գմբեթը՝ սրածայր վեղարով: Ունի երեք խորան. գլխավոր մուտքը արևմտյան կողմից է: Մեկ այլ գուռ, որ այժմ քտրով պաաված է, Հարավային մասից գուռս է եկել դեպի վանականների խցերը:

Ս. Նշանին արևմուտքից կցված է գավիթը, որի՝ գեպի եկեղեցի աանող գոան ճակատին, վերուսա, քանդակված է գառ, կճղակի մեջ՝ գրոշակ, գլուխը շրջած մի կողմ: Համանման պատկեր կարելի է դիպել կլիկյան Հայկապան դրամների վրա⁵¹: Հմմա. Լևոն Բ-ի (1198-1219), աղյուսակ I, 1, 9, 17, Հեթում Ա-ի (1216-1270/ դրամները) աե՛ս „агнец и лабарум,): Գավթի պաաներին պահպանվել են սը շարք արձանագրություններ ինչպես կրաքարե որմերին, այնպես էլ ձեփի վրա. Հատակին կան անարձանագիր կամ միայն գավաղան փորագրված տապանաքարեր, որոնք պատաստված են մարմարից և դեղնավուն կրաքարից:

Գավթի գիմաց, արևմտյան կողմում կան երկու շինություններ, որոնցից մեկի (8,93x9,07 մ) մուտքը Հարավարևելյան անկյունից է, մյուսը թաղսծածկ սեգանատունն է (6,82x7,90 մ), ուր կան նկուղահարկեր և գետնափոր սլահեսաներ⁵²: Վանքն ունեցել է իր անասնագոմերը, որոնցից մեկի պատին 1686 թ. փորագրվել է Հիշատակագրություն⁵³: Համակառույցի Հյուսիսային ցանապատը ավելի ուշ շրջանից է: Հեաագայում են վերանորոգվել նաև ղուլդ աղբյուրները, որոնցից մեկը պաարասավել է Մանուել վանահոր ժամանակ՝ 1836 թ.տիկին Մարիամ Աղաջանյանի միջոցներով (Տե՛ս արձ. 231): Դեպի Ս. Նաչ ղնացող այժմյան ճանապարհը նորոգվել է մի քանի անգամ: 1889-1890 թթ. խորեն ծ.վ. Ստեփանեի Հորդորանքով մի խումբ Հավաաացյալների, ընդ որում և աիկին Մ. Շաուրի նյութական օժանդակությամբ Հարթեցվում և քարապաավում է այս ճանապարհը՝ Սուրխաթից ընդհուպ մինչև Ս. Նաչ: Ժրաջան վանահայր խորեն Սաեփանեն այդ նույն ժամանակ ղիմում է սիմֆերոպոլցի մեծահարուսա Պետրոս Թոփալյանին և անգավակ ամուսիններ Ղաղարոս և Մարիամ Բերբերյանցներին՝ խնդրելով վերանորոգել Ս. Նշան եկեղեցին և գնել սնհրսոեշա կահ-կարասի (աե՛ս արձ. N. 235):

Ս. Նաչ վանքը եղել է լուսավորչագավան Հայության հոգևոր- մշակութային կենարոնը: Սյդ է վկայում 1751թ. շննարարական արձանաղրությունը, որ ագուցված է գավթի արևմտյան մուտքի մոա՝ աջից:

⁵⁰ А.Л. Якобсон, Средневековый Крым, с.116.

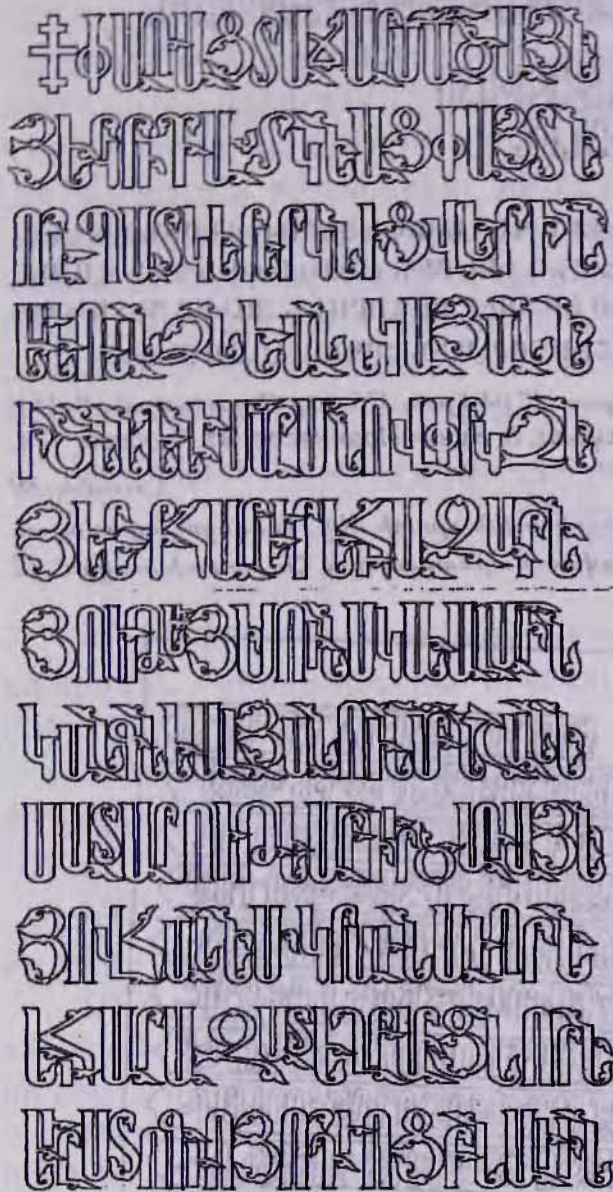
⁵¹ С.А. Гамалов-Чураев, Классификация рубенидских монет. Труды нумизматической комиссии Российской академии истории материальной культуры. IV, Петербург, 1923, с. 5, табл. I, 10.

⁵² ЗООИД. X 1877, էջ 449.

⁵³ Նույն տեղում, էջ 447:

Հուշարձանախմբի վիմադրերից շատերն այսօր գոյություն չունեն. գրանք պրակում ներկայացված են նույնպիսի ուսումնասիրողների ընդօրինակություններով:

206. Ս. Նշան եկեղեցի. Գմրեթի թմբուկի քիվերին՝ խոշոր, դեղեցիկ ծաղկազրով շրջանաձև մեկ առղ ոտանավոր.

ՓԱՌԱՑ ՏԱՃԱՐՍ ԱՄՏՈՒԱԾԱՅԻՆ՝
ՅԵՐԿՐԻ ԴՐԱԽՏ ԿԵՆԱՑ ՓԱՅՏԻՆ,

ՈՐ Է ՊԱՏԿԵՐ ԵՐԿՆԻՑ ՎԵՐԻՆ

ԵՒ ԵՌԱՆՁՆԵԱՆՆ ԿԱՅԱՆԻՆ.

Ի ԾՆՆԴԵՆԷ ՄԱՐՄԵՆՈՎ ՓՐԿՁԻՆ

ՅԵՐԵՔ ՀԱՐԻԻՐ ԵՒ ՀԱԶԱՐԻՆ

ՅՈՒԹ ԵՒ ՅԻՍՈՒՆ ՍԿՍԵԱԼ ԱՄԻՆ
(1358),

ԿԱՆԳՆԵԱԼ ՅԱՆՈՒՆ ՍԲ ՆՇԱՆԻՆ,

ՍԱՏԱՐՈՒԹԵԱՄԲ ԻՐ ԾԱՌԱՅԻՆ՝

ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ԿՐԱԻՆԱԻՈՐԻՆ

ԵՒ ՀԱՐԱԶԱՏ ԵՂԲԱՐՑ ՆՈՐԻՆ

ԵՒ ԸՍՏ ՈԳԻՈՅ ՈՐԴԻՈՑ ԲՆԱԻՆ:

Ծանոթ. նախորդ հրատարակիչները
վերծանել են յուր իւր երեսուն:

Մ. Բժշկյանը նշում է, թէ Ս. Խաչ վան-
քը կառուցել են Յովաննեսը և Գևորգը:
Ինչպես տեսնում ենք, բնագրում Գևորգի
անունը բացակայում է:

Հրատ. Բժշկյան, 324, Տեր-Աբրա-
համյան, Բ, 157, Խ. Ստեփանե, 4-5,
Кучук-Иоаннесов, 40, Якобсон, 176,
ЗООИД, VI, 325, X, 448, Григорян,
Новые данные, 298, Ս. Սազումյան, Ա,
Ենգոյան, Վիմագրական շակումներ, էջ
74:

Լուսանկ. 88

207. Մենասասունի հյուսիսային մուտքի ճակատակալ ղորշ ավաղաքարե սալին՝
եղնդավոր տառերով 5 առղ.

ԱՎԵՆԵՅԱՊԱՐԱՆՍԱՐԵՆ՝ ԿԸ ԳԵՂԵՅԻԿԻՅԵՏԻՎԵՐԻՆԵՆԵՐԻՆ
 ՀԱԶԱՐԿԱՐԻՐԲԱՊԱՍՈՒՆ ԹԻՒՆ ԸՆԴԵՐԵՐԻՆՓԱՌՍԵՒՎԱՅԵԱՐԲՈՅՆՀԱ
 ԼԻՆ՝ՏԻՆԱԴՈՒԶՅԻՀԱՏԱԿՍԵՆՈՒՐԶՈՂՈՐՄԻՆՅԱԿՈՒԴԻՏԱԿԴԵՏԻՆ

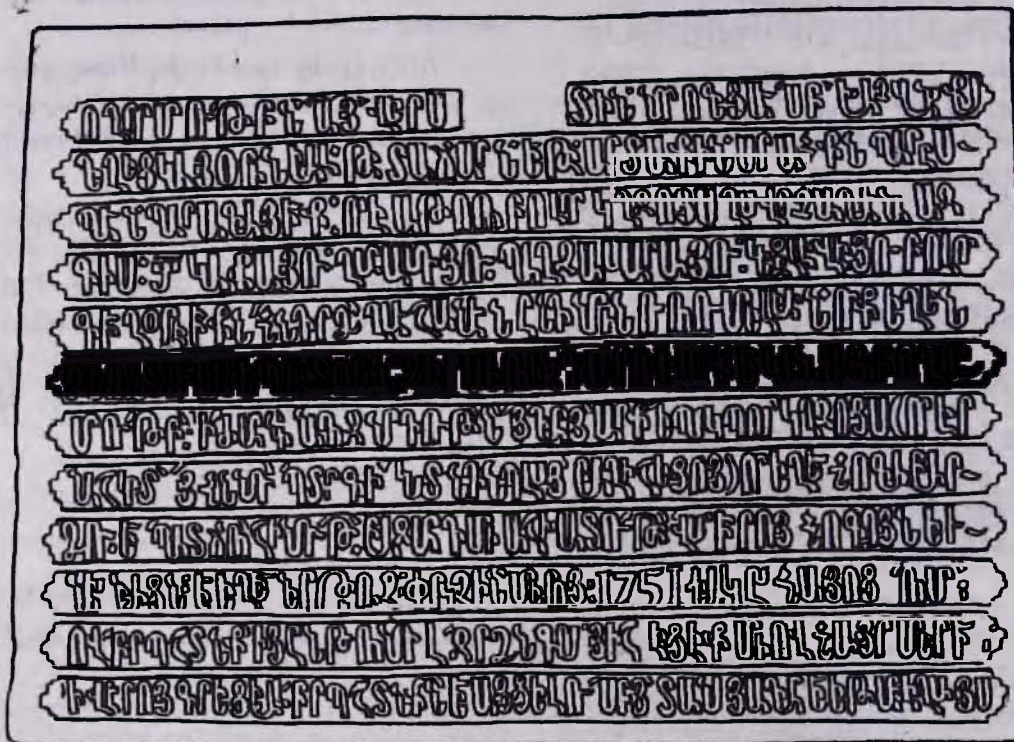
ԸՆԴԱՀԼՀԱՏԻՆՆԱԵՄԱՇԽԱՏՈ
 ՂԱՅՆՆՈԳՈՎՀԱՄԱՅՆԻՆ՝

ԱՄՍՏՈՒԾՈՒԿ ՇԻՆԵՑԱԻ ՊԱՐԻՍՊՍ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳԵՂԵՑԻԿ ԽՑԵՐՕՔ ՎԵՐԻՆ ԵՒ ՆԵՐ-
 ՔԻՆ/ ՀԱԶԱՐ ՀԱՐԻՐ ԲԱՌԱՍՈՒՆ ԹԻՒՆ ԸՆԴԵՐԵՐԻՆ (1694) Ի ՓԱՌՍ ԵՒ ՎԱՑԵԼ
 ՍՐԲՈՑ ՆՇԱՆԻՆ, ՏԻՆԱ ԴՈՒ ԶՅԻՇԱՏԱԿՍ ԵՒ ՏՈՒՐ ԶՈՂՈՐՄԻՆ ՑԱԿՈՐ ՊԻՏԱԿ ՊԵ-
 ՏԻՆ/ ԸՆԴԴԴԱՀԼԵՒ ՀԱՒԱՏԻՆ ՆԱԵԻ ԱՇԽԱՏՈՂԱՑՆ ՀՈԳՈՎ ՀԱՄԱՑՆԻՆ:

Հրատ. Մ. Բժշկյան, 325, Տեր-Աբրահամյան, Բ. 153.
 Ասեփանե, 8, Кучук-Иоаннесов, 41 Якобсон, 174.

Լուսանկ. 89

208. Գալթի բակում, մենաստանի հյուսիսային պատի մեջ (եկեղեցու արեմտյան
 մուտքի աջ կողմում, արտաքուստ) ագուցված մարմարակերտ հուշատախտակին՝ 12
 տող.

ողորտութեամբ ՄԾ ՎԵՐՍՏԻՆ ՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ՍԲ ԽԱԶ ՎԱՆՔՍ/ ԳԵՂԵՑԿԱՅՕ-
ՐԻՆԵԱԼ. ԹԷ ՏԱՃԱՐՆ ԵՒ ԹԷ ԱՐՏԱՔԻՆ ՍՐԱՀՔՆ ՊԱՐԸՍ/ՊԱԻՆ ՊԱՐԱԳԱՅԻՔ. ՈՐ
Է ԱԹՈՒ ԲՈԼՈՐ ԿՂՋՈՑՍ ԼԼՈՒՍԼԱՒԼՈՐՁԱԴԱՎԱՆ ԱԶ/ԳԻՍ. ԱՅՍԼԻՆՔՆ՝ ԿԱՖԱ-
ՅՈՒ, ՂԱՐԱՍՈՒՅՈՒ, ՊԱՂՋԱՍԱՐԱՅՈՒ, ԿԵՕՋԼԷՎԷՅՈՒ ԲՈԼՈՐ ԳԻՒՂՕՐԷՒՔՆ Զ-
ԼԱՂԵԼԵՐՁ ՂԱԻՇԱՆԱԻՆ. ԸՆԴ ՆՄԻՆ ՈՒՌՈՒՄԵԼԵԱԻՆ. ՈՐՔ ԵՂԵՆ/ ՋԵՌՆՏՈՒ
ԲԱՐԵՊԱՇՏՕՐԷՆ ՋԵՐՄԵՌԱՆԴ ՍԻՐՈՎ. ԱՐՔ ԵՒ ԿԱՆԱՅՔ ՈՂՈՐ/ՄՈՒԹԼԵԱՄԲ Ի
ԺԱՄԱՆԱԿՆ ԱՌԼԱՂՆԼՈՐԴՈՒԹԼԵԱՂՆ ՅԱԴԱՄԱՅ ԱՐՔԵՊԼԻՍԿԼՈՐՊՈՍԼԻ
ԿՂՋՈՑՍ (ՈՐ ԷՐ ԱՇԼԱԿԼԵՐՏ ՅԼՈՂԼԱԽՆՈՒ ՊԼԱՏՐԼԻԱՐԳԻ Կ)ԼՈՍՏԼԱԽԴՆ-
ԼՈՒՊԼՈՂՍԼՈՅ ԲԱՂԻՇԵՑՈՅ), ՈՐ ԵՂԵՒ ՀՈԳԱԲԱՐ/ՋՈՒ ԵՒ ՊԱՏՃԼԱՂԻ ՇԻ-
ՆՈՒԹԼԵԱՂՆ՝ ԲԱՋՄԱԴԻՄԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹԼԵԱՄԲ՝ ՎԼԱՍՆՆ) ԻՒՐՈՅ /ՀՈԳՈՅՆ ԵՒ ՆԱԽ-
ՆԵԱՅՆ: ԵՒ ԵՂԵՒ ՆԵՐԹՎՈՋ ՓՐԿՋԻՆ ՄԵՐՈՅ 1751, ԻՍԿ ԸՍԼՏ՝ ՀԱՅՈՑ ՌՄ:/ ՈՎ
ԲԼԱՐԼԵՂԼԱՇՏԼՈՒՔ, Ի ՅԸՆԹԵՌՆՈՒԼ ՋԼԱՂՋԼԱԽԼԱՂԼԻՐՍ ՅԻՇԵՑԷՔ ՄԻՈՎ
ՀԱՅՐ ՄԵՐԻԻ/ ՎԵՐՈՅԳՐԵՑԵԱԼ ԲԼԱՐԼԵՂԼԱՇՏԼՈՒՔՆ, ԵՒ ԱՅՑԵԼՈՒ ՍԼՐԻՐՈՅ
ՏԱՆՍ ՅԱԴԱՄԱ ԵԻԵԹ ԱԲԵՂԱՅԼՍՂՆ:

Հրատ. Բժշկյան, 325-առանց վերջին երկու տողի, Տեր-Արրահամյան, Բ, 153-154 առանց վեր-
ջին երկու տողի, Սահփանե, 5-6, Кучук-Иоаннесов, 41,
Якобсон, 181, Григорян, Новые данные, 298.

Լուսանկ. 90

209. Գալթի արևմտյան մուտքի ձախ պատին, վերուստ 7 տող.

ԵՍ ՍԻՐԷՈՆ / ՍԱՐԿԱԻԱԳ/ ԵԿԻ ԵՐԿՐՊ/ԱԳՈՒԹԻԼԻՂՆ ԱՐԴ ՄԲ ԽԱԶԻՆ ԹՎ.ՋՂԵ
(1546) ԻԼՈՎՑԻ:

210. Նախորդից փոքր-ինչ ներքև՝ եղծված 7 տող.

ՄԲ ՆՇԱՆՍ ԲԱՐԵԽ/ԱԻՍ Է ՍԱՏԻՐԼԻՆ՝ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ Վ... ԾԼՆՈՂԱՅ ՆՈՐԻՆ/. ՋՀՋ
(1527):

211. Նախորդի տակ, մանրատառ շղագրով մեկ տող.

ԹՎ.ՌԼԱ. (1582). ՅԼԻՇԼԱՏԱՂԿ Է ԱԻԱԳ ՊԼԱՐԼՈՆՂՆ:

212. Գալթի Հյուսիսային կամարասյան տրևոտյան կողմին քանդակված խաչերից
ներքև՝ եղծված 4 տող.

ՍԲ ՆՇԱՆՍ ՍԻՐՍՑ ԼԻՑԻՆ ՄԵՋ ԱՊԱԻԷՆ ԿԱՆԳՆԵԱԼ ՅԵՐԿՐԻ/ Է ԲԱՐԵԽԱԻՍ... ԿՈՒ-
ՍԻ, ՓՈԽԵՑԵԼՈՅ ՏՂԱՅ ՀԱՍԱԿԻ:/ ՏԱՊԱՆՔՍ... ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԱԻԱԶԱՆՍ ԱՐԺԱՆԻ...
ՈՒՄՆ ԵՒ... ՆՈՑԻՆ ԱՐԻ ՇԱՌԱԻՂԻ:

Ծանոթ. Ցավոք, անձնանուններն են եղծված: Բնագրի տակ, հավանաբար, փորագրիչի
ստորագրությունն է:

213. Գալթի արևմտյան մուտքի Հյուսիսային կողմին, նախորդ արձանագրությունյան
մոտ՝ 5 տող.

ԵՒ ԵՍ ԽԱՍՊԷԿ ԾԼԱՂԼԱՂՅ/ ԽԱԶԻՆ,

ԵՐԿԻՐՊԱԳԻ/ՄԲ ՆՇԱՆԻՆ.

Ի ԹԻԼԻՍ՝ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾ ՏՈՒ/ՄԱՐԻՆ.

ՈՐ ԷՐ ՀԱ/ՋԱՐԼԻՆԺՍՈՒՆ ԵՒ ՄԻՆ (1642):

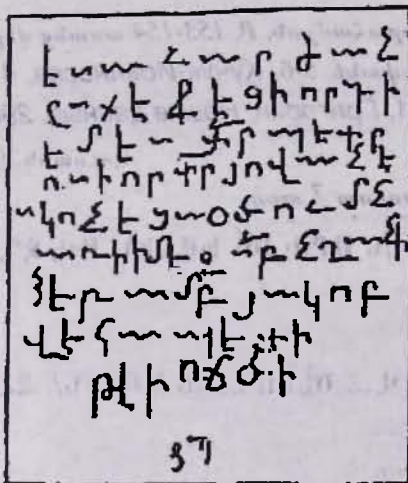
Ծանոթ. Հիշատակվածը խոստովանում էր, որ նշանավոր տաղասաց և մատենագիր խաչատուր Կաֆայեցին: Ենթադրություն հիմք է ծառայում ընդերի նաև ընդհանուր լեզվապարզ:

214. Խաչքար, կրաքարից, վեց փոքրիկ խաչերով: Աղուցված է գավթից դեպի եկեղեցի տանող միջանցիկ մուտքի հյուսիսային պատին: Խաչանշաններից վեր՝ 2 տող. ՍԲ ԽԱԶՍ ԿԻՐԱԿՈՍԻՆԻ, ՅԱԿՈԲԻՆԻ... ԳԷՈՐԳԻՆԻ:

215. Նախորդի տակ՝ 3 տող.

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՄԲ ՆՇԱՆԻՆԻՔՆ ՍԻՄԵՈՆ ԱԲԵՂԻ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑՆ/ԿԻՐԱԿՈՍԻՆԻ... ԱԿ... Ի ԹՎ. ՊԾ (1401):

216. Գավթի հյուսիսային պատին, ներքուստ՝ արևմտյան մուտքի մոտ, տնհավասարաչափ շղարհի տառերով 9 տող.

ԵՍ ԱՆԱՐԺԱՆ/ԸՍ ՔԵՖԵՑԻ,

ՈՐԴԻ/ԵՄ ԵՍ ՏՐ ՊԵՏՐ/ՈՍԻ,

ՈՐ ՏՐ ՅՈՎԱՆԷ/ՍԿՈՋԵՑԱՅ.

ՕԾՈՒՄՆ ԱՌԻ Ի ՄԷՋ ՄԲ ՆՇԱՆԻ/

ՋԵԹԱՄԲ ՅԱԿՈԲ/ՎԵՀԱՊԵՏԻ.

ԹՎԻՆ ՌՃԾ (1701)-Ի:

Ծանոթ. Հիշատակված Յակոբ վեհապետը Թոպաիի (Տոպուլկայի) Ս.Ուրբաթ եկեղեցու 1702 թ. արձանագրության մեջ կոչված է առաջնորդ, քաջ ընդունակ: Եղի է Ս.Խաչ վանքի նշանավոր վանահայրերից մեկը:

Հրատ. Բժշկյան, 324, Խ. Սահփանե, 10, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 154, Кучук-Иоаннесов, 41,

Լուսանկ. 91

217. Խաչքար, աղուցված է եկեղեցու արևմտյան մուտքի հարավային միջնապատին: Խաչանշանից ստորե՝ 3 տող.

ԲԱՐԷԽԱԽԻՍ Է ՄԲ ՆՇԱՆԻՆ ՅԼՈՎԱՆԵՍ ՎԱՐ/ԴԱՊԵՏԻՆԻ... ԹՎ. ԶԼԶ (1487)

218. Նախորդից դեպի աջ՝ որմնասյան վրա փորտղրված խաչանշանի տակ, 4 տող.

ԿԱՆԳՆԵՑԱ ՄԲԽԱ

ՉՍՓՐԿ ՉԻՔԱՅԻՄԵ ՄԵ

ՀՌՆԴԻԻ ՀԻՆՆՈԼԱՆԻ

+ ԴԺԵ

+ ԿԱՆԳՆԵՑԱ/Ի/ ՄԲ ԽԱ/ՉՍ
ՓՐԿՉԻ ԲԱՐԷԽԱԻՍ Է/ ՀՈՒՆԴԻ
ԻՇԴԽԱՆ ԴԻՆ ԿՈՂԱԿԻՑԻՆ Դ/ +
ՊԾԵ /1406/:

Ծանոթ. Անձնանունը կարելի
է վերծանել նաև Հունդիշա/ՀՀԻՆ:

219. Գավթի արևմտյան պատին, որմնասյան վրա՝ շղագրով մեկ տող.

ՄԲ ԽԱ.Չ:

220. Նույն տեղում՝ մասն շղագրով.

Մանուկ. ԹՎ.ՌԾԵ (1606):

Ծանոթ. ԹՎԻՆ ըստը փորագրված է հղագրով: Թ և Վ տառերի միջին հորիզոնական ստեղ-
ների միացմամբ ստացված է Ռ հազարավորը:

221. Եկեղեցու հարավայինն ավանդատան մուտքի ճակատին, մասն շղագրով մեկ
տող.

ԹՎ. ՌՃՁ (1731) ԻՆ ԵՍ ՊԵՏՐՈՍ ԵԿԻ ԾԼԱ.ՈՒԱ.ՅԵԼ ՄԲ ԽԱ.ՉԻՍ:

222. Սեդանատան արևմտյան որմնակամարին, ներքուստ, հատակից մոտ 2 մ
ընթացքով՝ 3 տող.

ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴ.Ա.ՊԻՇԻՆ ԵՐԿՐԷՆ ՍՈՃԻ ՍԱՐԳԻՍԸՍ Գ(3) ՏԱՐԻ ՄԲ ԽԱ.Չ ԽԸՋՄԵԹ
/ԱՐԻ ՎԼԱ.Ս/Ը ԿԵՆԱՑ ԻՄՈՑ. ԹՎԻՆ ՌՄԺԱ. (1762) /

ՅԻՈ-ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ...

Ծանոթ. Երկրէն ըստը փորագրված է եկեղեցի: Եթէ Առճի տեղանունը չհաջորդեր, կարելի էր
վերծանել նաև եգյան-քեռորդի նշանակությամբ, այսինքն՝ Գրիգոր վարդապետի եգյան:

Հրատ. Բժշկյան 326. Տեր-Աբրահամյան, Բ, 155, Խ. Ասեփանե 10,
Кучук-Иоаннесов, 41 Якобсон, 174.

Արձանագրություններ, որոնք այժմ տեղում չկան

223. Հարավային մուտքի գոտի վրա.

ՅԻՂԱՌՈՒԿ Է ՂՈՒՆԱ ՄԱՀԱԵԻ ՍԱՐԴՈՒՆ: ՌԻ. ՌՃԼԵ (1686):

Հրատ. Բժշկյան 23, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 152, Խ. Ասեփանե 8,
Кучук-Иоаннесов, Древности Вост. II. 72.

224. Խաչքար, ագուցված է եղել կենտրոնական՝ արևմտյան մուտքի ձախ պատին, ներքուստ.

Յիշատակ է Յովհաննէսի, որ ի ծովուն ըկղմեցաւ:

Հրատ. Բժշկյան 324. Տեր- Արրահամյան, Բ. 154. Խ. Սահփանե 10
Кучук-Иоаннесов, 41

Խաչքարեր, որոնք ագուցված են եղել գավթի պատերին.

Յիշատակ է սր խաչս Պալային, Թվ. Ռ. (1551):

Հրատ. Բժշկյան 325. Խ. Սահփանե 26:

226.

Մը նշանքս բարեխաւս են Մէհրի շային. Թվ. Ռ.Լ.Զ (1587):]

Հրատ. Բժշկյան, 325:

227.

Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած:

Հրատ. Խ. Սահփանե, 26

228.

Մը նշանքս բարեխաւս է Պուլղանին եւ Կոռնէլի... Ռ.ՂԸ /1649/:

Ծանոթ. Խ. Սահփանե թվականը դրել է Ռ.ՂԿ, որը սխալ է, քանի որ էջը կարելի ընթերցել հաղար իննսուն քառասուն: Պետք է կարգաւ Ռ.ՂԸ՝ 1098+551=1649:

Հրատ. Խ. Սահփանե, 26:

229. Սեղանաաւան ամուլտնի մարմարե հուշաաւանակին.

Նորոգութեամբ Ս.Խաչ վանքին

Ենթ. Մանուէլ վարդապետին

Այս բարերուդիս աղբիւր ներսին

Մարիամ գերազնուհին՝

Կենակից Աղւստանովին,

Եղ յիշատակ յիշել զհոգին

Վանցույ կնոջ Մարիամին.

Կշռածի եմ թուով Փրկչին

Եւ սեպտեմբեր ամսոյ քսանին: 1836:

Ծանոթ. Նախավերջին առգում գումարագիր ծածկագիր է (ԿՇՌՍԾԻ ԵՄ կապակցութիւնը), որը վերածնվում է հետեւյալ կերպ.

$Կ(60)+Շ(500)+Ռ(1000)+Ա(1)+Ծ(50)+Ի(20)+Ե(5)+Մ(200)=1836$:

Ինչպես տեսնում ենք, արձանագրութիւնն ունի կրկնակի թվագրութիւն: Վերծանութիւնը մեր խզրանքով կաարել է պաամ. գիտ. գովտ. Ռ.Հ. Վարդանյանը:

Հրատ. Ստեփանե, 9:

230. Խաչքար, նախապես ագուցված է եղել գավթի տջտկողմյան պատին, եկեղեցու մատքի մոտ.

Թվ: ԶԿ (1511). Բարեխաւս է սր նշանքս ճերմակ Խաչիկ Պապաքին եւ ծննդէլայց - Ծաւլայլիւն, Փաշլայլիւն թուինն եւ դաւաւկայց:

Ծանոթ. Մ. Բժշկյանն այս արձանագրութիւնը անսել է Հրեշապակապեաց եկեղեցու ներսում:

Հրատ. Բժշկյան, 350 Кучук-Иоаннѳсов, 41,

Սահիւանե, 11:

231. Տաճարի գավթի վերնատանը, հազորդության պատկերի տակ.

Պատկերս ի յիշատակ մահտեսի Անանի. թվինն 1843:

Ծանոթ. Խ. Ստեփանեի կարծիքով այս նկարն աւելի վաղ ժամանակի գործ է:

Հրատ. Սահիւանե, 18:

232. Գավթի հարավային պատին ագուցված սալատախտակին.

Ճանողարհ վանիցս ս. Խաչիս վերանորոգեալ հարթեցաւ օգնութեամբ ս. Խաչի ի 1889 ամի չանդը վանահօրն Խորէն ծայրագոյն վարդապետի Ստեփանէի. նպասաւը արկնոջ Մ. Ծաուրի եւ ոմանց Հայոց:

Հրատ. Ստեփանե, 26:

233. Գավթի հյուսիսային պատի ագուցված մարմարե հուշատախտակին.

Շինութիւնք վանիցս ս. Խաչի վերանորոգեցան եւ նորոգ գանգալատուն շինեցաւ ի 1890 ամի, օգնութեամբ ս. Խաչիս, չանդը վանահօրն՝ Խորէն ծայրագոյն վարդապետի Ստեփանէի, արդեամբք վանիցս, նպասաւը Պետրոսի Թօլալեան եւ ոմանց Հայոց ի Սիմֆէրօպօլէ, եւ զկահարապիս նուիրեցին եւ հոգացին ամուսինք Ղազարոս եւ Մարիամ Բերբերեան ի Թէոփոսիոյ:

Ծանոթ. Ղազարոս Բերբերյանը Հովհաննէս Սյվազովսկու եւ Հակոբ Սերբերեակյանցի հետ միասին նպաստել են նաեւ Թեոփոսիոյ Ս. Սարգիս եկեղեցու 1892 թ. նորոգմանը (տե՛ս արձ. N. 135):

Հրատ. Ստեփանե, 28:

Արձանագրութիւններ, որոնք եղել են եկեղեցական սպասքի վրա

234. Բուրվառի ներքեւում, շրջանաձև՝

Յիշատակ է բուրվառս իւ. ծ. Շահինի գառերն Շահալիքային հոգոյն, ի դուռն ս. Յովհաննու: ԹՃԽ (1691):

Ծանոթ. Խ. ծ. տառաշարքը կարելի է վերծանել խոճա կամ իոնարհ ծառա:

Հրատ. Ստեփանե, 15:

235. Արծաթե խաչի վրա՝

Յիշատակ է սուրբ նշանս Լուսավորոնի և Թորոսին հոգւոյն. ծնողացն՝ պարոն Շահինին և Խանըմին և եղբարցն և քվերցն և ամենայն զարմիցն. ի դուռն ս. Ա/ստուռա/ծած-նի: Թվին Քրիստոսի ՌՃԼ-ին (1681):

Հրատ. Ստեփանե, 15:

236. Խաչի վրա՝
Յիշատակ է սուրբ խաչս Խանդաւադին. ի դուռն սուրբ Աստուռածածնին. Թվին ՌՃՁԶ (1737):

Հրատ. Ստեփանե, 15:

237. Մեկ այլ խաչի վրա՝
Յիշատակ է սուրբ խաչս Ղրիմու Նոր բերդի աճամ վաճառականացն ի դուռն սուրբ Յակոբ Մծրնա Հլայրալպլեյաին. Թվին ՌՃԾԹ (1710):

Ծանոթ. Աճամ կոչվում էին պարսկահայերը:

Հրատ. Ստեփանե, 15:

238. Մասնապահարանի խաչի վրա՝
Յիշատակ է սուրբ խաչս ի Կոստանդնուպօլսոյ սուրբ Աստուռածածնի եկեղեցւոյ շնորհալի դպրաց, որք եսուռն Ղրիմու Սուրբ Խաչ վանքին վասն պահպանութեան իւրեանց զոլով պահարան ըստմովանք սրբոց նշխարաց ներ եդին պահարանոցս, որ եղև յորդորմամբ Ադամայ վարդապետի՝ սրբոյ ուխտիս առաջնորդին: Ի թվոյ մերոյ կենդասուն ՌԵԼՃԾԴ, իսկ ըստ Հայոց ՌՄԳ (1754):

Հրատ. Ստեփանե, 16:

239. Գրակալի վրա ամրացված խաչի չորս ակուններում՝
ՏՐ ԱԾ ՅԱ ՔԱ: Իշատակ է սուրբ խաչս Գարրիէլի դստեր Կրկալքէին. ի դուռն Սուրբ Խաչ վանքին. Ամին 1805:

Հրատ. Ստեփանե, 16:

240. Խաչվառի վրա՝
Յիշատակ է սուրբ Յակոբի մասունքս Կիրակոս վարդապետին. ՌՄԻԱ (1772):

Հրատ. Ստեփանե, 17:

241. Ավեսարանի տիտղոսաթերթին.
Բարեխօս է սուրբ նշանս և սուրբ Օնտարանս Լուսալիքէին առն մահտեալի Քլրիստոյսառնին, ծնողացն՝ մահտեալի Թօթամիշին և Ուլուալիքէին, որդոցն Պարոնին. ի դուռն սուրբ Քառասնից. ի Թվին ՌՃ (1651):

Ծանոթ. Սվետարան ցառում նկատելի է աւ երկհնչյունի՝ Օ-ի վերածվելու երեւոյթը, որպիսին անհարկի կիրառութիւն է:

Հրատ. Ստեփանե, 16:

242. Արծաթյա քշոցի վրա՝

Յիշատակ է քոցս Ալմաս իդեցկնոջ և իւր առն աէր Լուսիկին և ծնաւդացն մահդասի Աստուածաւորին և Ալթնպըքային. ի դուռն Պէշտէկիդմանու սուրբ Աստուածածնի. Թվին ՌՃԼԸ (1689):

Հրսուտ. Սահփանե, 17:

243. Մասնապահարանի խաչի վրա՝

Յիշատակ է սուրբ խաչս մ[ա]լ[ա]տես[ի] Սիմաին, մ[ա]լ[ա]տես[ի] Մինասին, մ[ա]լ[ա]տես[ի] Մէկէնսին, Պետրոսին, Թվին ՌՄԼԲ (1783):

Հրատ. Սահփանե, 17:

244. Առանց կոթառի խաչի վրա՝

Յիշատակ է սուրբ նշանս Կիրակոս վարդապետին:]

Հրսուտ. Սահփանե, 17:

Ղրիմի Ս.Խաչ վանքից 3 կմ հեռավորութեամբ, անառապա լեռան լանջին, 1356 թ. կառուցվել է ես մեկ առճար՝ Ս. Սահփանոս անունով: Մ. Բժշկյանի շրջագայութեան օրոք այն եղել է քանդված: Ուսումնասիրողը նկատել է եկեղեցու, խորանի, չորս կամարների և սլարիսպների հետքերը: Տաճարի մեջ եղել է ջրհոր, որի կառուցման առթիվ կանգնեցված խաչքարն ունեցել է հիշատակադրություն: Պարսպապատերի ներսում գիտվել են յոթ սենյակների հիմնաքարերը⁵⁴: Սուրբ Խաչի վանահայր խորեն Սահփանեի առաջնորդութեան տարիներին այդ աղբյուրը դեռևս ընկել է⁵⁵:

ԲԵԼՈՒՄՈՐՄԻԻ ՇՐՋԱՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՎԻՄԱԳՐԵՐԸ

ԲԵԼՈՒՄՈՐՄԻ ՔԱՂԱՔ

/ՆԱԽԿԻՆ՝ ՂԱՐԱՍՈՒ, ՂԱՐԱՍՈՒ-ԲՍՋԱՐ/

Բելոգորսկը գտնվում է Սիմֆերոպոլ-Թեոդոսիա մայրուղու վրա: Քաղաքը շրջապատված է կանաչավեա լեռներով, որոնց հարավային լանջերից ընկած է Ղարասու (Սե ջուր) գետը ե, անցնելով քաղաքի ասրածքով, թափվում Սիվաշի ծովածոցը:

Սնեցի Հայերի գանգավածային գաղթի ժամանակ՝ 1330 թ. Ղարասուի մերձակայքում հիմնադրվում են նորանոր բնակավայրեր ե կրթամշակութային օջախներ: Հայաբնակ խաչքար (Սե խաչ) թաղամասում հետադադում բնակություն են հաստատում րացսոռապես պարսկահայերը: 1779 թ. ապրիլի 21-ից հետո, երբ Ղրիմը վերջնականապես անցնում է ռուսական կայսրությանը, Ղարասուրազարում տեղի են ունենում քաղաքական ե սոցիալ-մշակութային մի շարք փոփոխություններ: Սյա քաղաքը, ինչպես նաև Հին Ղրիմը, ձեռք էին բերել ներքին ինքնավարու-

⁵⁴ Մ.Բժշկյան, Ժամապարհորդութիւն, էջ 328:

⁵⁵ Խորեմ Ստեփանե, էջ 33